

Joanna Zawadka <https://orcid.org/0000-0002-3624-0693>

Uniwersytet Warszawski, Wydział Polonistyki, Instytut Polonistyki Stosowanej, Zakład Logopedii i Emisji Głosu
ul. Krakowskie Przedmieście 26/28, 00–927 Warszawa, e-mail: joanna.zawadka@uw.edu.pl

Uwagi do procedury i sposobu oceniania zadań sprawdzających fluencję fonemiczną w języku polskim

Comments on the Procedure and Method of Assessing Phonemic Fluency Tasks in Polish

Słowa kluczowe: fluencja werbalna, fluencja fonemiczna, metodologia

Keywords: verbal fluency, phonemic fluency, methodology

Streszczenie

Artykuł prezentuje wnioski z przeglądu procedur badania i zasad oceny zadania fluencji werbalnej fonemicznej opisanych w opublikowanych badaniach prowadzonych w języku polskim. Dodatkowo omawiane są trudności w ocenie odpowiedzi respondentów w badaniach z udziałem osób w wieku 19–28 lat. Na podstawie analizy opisów części metodologicznej badań ustalono m.in., jakimi kryteriami kierują się polscy badacze przy ocenie odpowiedzi respondentów, jakie kwestie wymagają doprecyzowania oraz jakie kroki powinny być poczynione, by można było w przyszłości porównywać wyniki badań różnych autorów.

Abstract

The article presents conclusions from a review of research procedures, principles of assessing and scoring in phonemic verbal fluency tasks described in published studies conducted in Polish. Additionally, the article discusses difficulties in assessing respondents' answers in research involving adults aged 19–28. Based on the analysis of the descriptions of the methodological part of the research, the author determined, among others, what criteria Polish researchers follow when assessing respondents' answers, what issues require clarification and what steps should be taken so that the results of research by different authors can be compared in the future.

© by the author, licensee Łódź University – Łódź University Press, Łódź, Poland.
This article is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution license CC-BY-NC-ND 4.0
(<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

Data złożenia: 24.01.2024 r. Data przyjęcia: 2.05.2024 r.

Wprowadzenie

Jak piszą Barbara Gawda i Ewa M. Szepietowska [2011, s. 11], do oceny płynności słownej – zwanej też płynnością werbalną, fluencją słowną lub fluencją werbalną – wykorzystuje się najczęściej zadanie, w którym osoba proszona jest o wymienienie ustnie (rzadziej pisemnie) w ciągu minuty słów należących do podanej kategorii. W większości opracowań autorzy podkreślają, że zadanie jest łatwe do przeprowadzenia i powszechnie stosowane w badaniach neuropsychologicznych. Sposób wykonania zadania dostarcza cennych wskazówek dotyczących funkcjonowania poznawczego (i językowego) osób m.in. z chorobą Alzheimer’a, chorobą Parkinsona, chorobą Huntingtona, otępieniem wywołanym HIV, schizofrenią, depresją [np. Laskowska i in., 2007; Daniluk, Szepietowska, Bukowska, 2009; Talarowska i in., 2011; Szepietowska, Hasić, Jańczyk-Mikoś, 2012; Waszkiewicz i in., 2012; Sitek i in., 2014; Gliwa, 2019; 2021; Łojek, Rodiek, 2021]. Zadania sprawdzające fluencję werbalną wchodzi w skład narzędzi do badania funkcji poznawczych, takich jak:

- 1) Montrealska Skala Oceny Funkcji Poznawczych (MoCA);
- 2) Test FAS, czyli Test Płynności Chicago (Controlled Word Association Test – COWAT; część Multilingual Aphasia Examination – MAE);
- 3) Addenbrook’s Cognitive Examination-III (ACE-III) oraz jej wersji skróconej, czyli Mini ACE;
- 4) Bostoński Test do Badania Afazji (Boston Diagnostic Aphasia Examination – BDAE);
- 5) Frenchay Aphasia Screen Test (FAST).

Wspomniane narzędzia różnią się pod względem sprawdzanego zakresu fluencji, brzmienia instrukcji dla osoby badanej, kryteriów oceny i interpretacji wyniku, a w jednym przypadku także czasem przeznaczonym na zadanie [Ponichtera-Kasprzykowska, Sobów, 2014; Sitek i in., 2014; Gierus i in., 2015; Sitek, Barczak, Senderecka, 2017]. Narzędzia te i opisane w nich procedury (por. tabela 1) stanowią bezpośrednią lub pośrednią podstawę metodologiczną wielu badań nad fluencją.

Tabela 1. Charakterystyka zadań fluencji werbalnej w wybranych narzędziach neuropsychologicznych

Narzędzie	Typ badanej fluencji	Kryterium	Czas wykonania zadania	Czy ocena uwzględnia klastry i przełączenia?	Interpretacja/ocena wyniku
COWAT/ FAS	Fluencja fonemiczna	Litery <i>c, f, l</i> lub <i>f, a, s</i>	60 sek.	Nie	Suma wypowiedzianych słów w trzech zadaniach, podzielona przez 3. Suma słów 28 lub mniej (średnia z 3 zadań 9,3 i mniej) – wynik poniżej normy. Suma słów między 29 a 52 (średnia z 3 zadań 9,6–17,3) – wynik przeciętny. Suma słów powyżej 53 (średnia z 3 zadań 17,6 i więcej) – wynik wysoki i bardzo wysoki.
MoCa	Fluencja fonemiczna	Litera <i>f</i>	60 sek.	Nie	Jeśli badany wymieni 11 słów lub więcej, otrzymuje 1 pkt. Jeśli badany wymieni mniej niż 11 słów, otrzymuje 0 pkt.
ACE-III	Fluencja fonemiczna i semantyczna	Litera <i>k</i> ; zwierzęta	60 sek.	Nie	Maks. 14 pkt. Fluencja fonemiczna: 0 pkt – brak odpowiedzi lub 1 odpowiedź 1 pkt – 2–3 odpowiedzi 2 pkt – 4–5 odpowiedzi 3 pkt – 6–7 odpowiedzi 4 pkt – 8–10 odpowiedzi 5 pkt – 11–13 odpowiedzi 6 pkt – 14–17 odpowiedzi 7 pkt – 18 i więcej odpowiedzi Fluencja semantyczna: 0 pkt – brak odpowiedzi lub mniej niż 5 odpowiedzi 1 pkt – 5–6 odpowiedzi 2 pkt – 7–8 odpowiedzi 3 pkt – 9–10 odpowiedzi 4 pkt – 11–13 odpowiedzi 5 pkt – 14–16 odpowiedzi 6 pkt – 17–21 odpowiedzi 7 pkt – 22 i więcej odpowiedzi

Narzędzie	Typ badanej fluencji	Kryterium	Czas wykonania zadania	Czy ocena uwzględnia klastry i przełączenia?	Interpretacja/ocena wyniku
BDAE	Fluencja semantyczna	Zwierzęta	90 sek.	Nie	Ocena obejmuje najbardziej produktywne 60 sek. z najlepszym wynikiem: 0–30 percentyl – 0 odpowiedzi 40 percentyl – 1 odpowiedź 50 percentyl – 2 odpowiedzi 60–70 percentyl – 3–4 odpowiedzi 80 percentyl – 6 odpowiedzi 90 percentyl – 9 odpowiedzi 100 percentyl – 23 odpowiedzi i więcej
FAST	Fluencja semantyczna	Zwierzęta	60 sek.	Nie	Maks. 5 pkt. 0 pkt – brak odpowiedzi 1 pkt – 1–2 odpowiedzi 2 pkt – 3–5 odpowiedzi 3 pkt – 6–9 odpowiedzi 4 pkt – 10–14 odpowiedzi 5 pkt – 15 i więcej odpowiedzi

Źródło: opracowanie własne

Warto w tym miejscu zauważyć, że gros opracowań prezentujących wyniki badań fluencji werbalnej nie zawiera precyzyjnej informacji, z którego narzędzia korzystano i jakie kryteria oceny wykonania zadania przyjęto. Często w pracach pojawia się informacja o wykorzystaniu Testu Fluencji Słownej, który – wbrew sugestii sposobu zapisu – nie zawsze jest nazwą konkretnego narzędzia, a raczej ogólną nazwą techniki badania, zwłaszcza jeśli chodzi o prace powstałe przed rokiem 2021. Warto przypomnieć, że *Test Fluencji Słownej* (TFS) autorstwa B. Gawdy i E.M. Szepietowskiej wydano w 2021 r. w wydawnictwie Pracowni Testów Psychologicznych i Pedagogicznych. Narzędzie to jest przeznaczone dla psychologów i składa się z pięciu zadań podstawowych oraz dwóch zadań dodatkowych. Test ten jest przeznaczony do badania osób dorosłych (dolna granica wiekowa to 18 lat) i został zwalidowany w grupie 2367 osób wyłonionych z populacji generalnej Polski.

Zadania sprawdzające fluencję werbalną są najczęściej tworzone przez odwołanie się do kryterium formalnego lub kryterium semantycznego. Kryterium **formalne** formułowane jest w odniesieniu do budowy i właściwości słów, jakie osoba ma wymienić – jest to głównie ograniczenie dotyczące pierwszej litery lub głoski. Sprawdzany w ten sposób rodzaj płynności (fluencji) nazywany jest płynnością literową lub fonemiczną (inne określenia to fonetyczna, fonemowa, ortograficzna, formalna, fonologiczna) [Żulewska, 2015, s. 109; Rutkiewicz-Hanczewska, 2016, s. 170; Zając, 2022, s. 419]. Z kolei kryterium **semantyczne**

dotyczy pola semantycznego, do którego mają przynależeć podawane przez respondenta słowa. Z tego też względu ten rodzaj płynności (fluencji) nazywany jest płynnością semantyczną lub kategoriałną.

Oprócz liczby udzielonych odpowiedzi oraz liczby poprawnych odpowiedzi w zadaniu można obliczyć liczbę klastrów i liczbę przełączeń oraz określić ich typy. Przez **klaster** (inaczej: skupienie) rozumie się występowanie w bezpośrednim następstwie co najmniej dwóch słów tworzących pewną podkategorię wyróżnioną ze względów formalnych lub semantycznych [Gawda, Szepietowska, 2011, s. 12–13]. Z kolei **przełączenie** to przejście od jednego do kolejnego klastra, które może zostać wykonane w sposób bezpośredni (tzw. przełączenie bezpośrednie) lub w wyniku pojawienia się jednego lub więcej słów nienależących do żadnego z dwóch klastrów (tzw. przełączenie twarde, przełączenie pośrednie) [Daniluk, Szepietowska, Bukowska, 2009, s. 128; Gawda, Szepietowska, 2011, s. 13]. Rzadziej spotyka się inne rozwiązania, w których za klaster uznaje się np. ciąg minimum trzelementowy [Biechowska i in., 2012, s. 45], a przełączenie liczone jest jako przejście między słowami niebędącymi elementami klastrów [Gawda, Szepietowska, 2011, s. 13].

Tworzenie klastrów i przełączeń przez osobę badaną nie jest wymagane, aby poprawnie wykonać zadanie. Niemniej jednak ich obecność wskazuje na stosowanie określonych strategii poznawczych podczas wydobywania wiedzy z pamięci długotrwałej oraz na znaczne zaangażowanie uwagi i funkcji wykonawczych [Szepietowska, Gawda, 2013, s. 48]. Strategie te służą efektywnemu przypomnieniu sobie jak największej liczby słów spełniających określone kryterium, pozostaniu „w zadaniu”, a także monitorowaniu sposobu wykonania zadania poprzez wykrywanie i korekty błędów [por. Daniluk, Szepietowska, Bukowska, 2009, s. 128].

Ze względu na użyteczność i popularność badań zawierających próby fluencji werbalnej warto dokładniej przyjrzeć się opisowi procedur badania i zasad oceny tego zadania. Z uwagi na objętość niniejszego artykułu zawarto w nim jedynie omówienie wybranych kwestii dotyczących badania fluencji werbalnej fonemicznej w języku polskim. Ten typ refleksji zwraca uwagę na różnice w przyjętej przez badaczy metodologii badań i ujawnia powody, dla których tworzenie metaanaliz danych uzyskanych przez różnych autorów może zakończyć się niepowodzeniem. W literaturze wielokrotnie zwracano uwagę na stosowanie różnorodnych kryteriów wyodrębniania klastrów i przełączeń, co jednak nie zmieniło faktu, że nie ustalono jeszcze standardu dotyczącego procedury badania i analizy wyników. Dodatkowo artykuł omawia niektóre trudności z oceną odpowiedzi respondentów w wieku 19–28 lat w badaniach prowadzonych w ramach projektu „Fluencja werbalna” przez dr Joannę Zawadkę i dr hab. Marzenę Sępień, prof. UW.

Fluencja fonemiczna

Przegląd procedur badawczych służących ocenie fluencji fonemicznej w języku polskim wykazuje, że osoby badane najczęściej proszone są o podanie słów zaczynających się od określonej litery. Przeważnie są to litery spółgłoskowe. Konsekwencje wyboru kryterium literowego, a nie głoskowego (utożsamianego z kryterium fonemowym, fonetycznym, fonologicznym) są następujące:

- 1) w przypadku nazw liter spółgłoskowych podawana jest sylaba, a nie pojedynczy dźwięk: nazwa litery to [ka] lub [ky], a nie [k];
- 2) podawana w poleceniu nazwa litery spółgłoskowej ma postać sylaby, która może torować drogę określonym skojarzeniom, tzn. podpowiadać pierwsze kryterium przeszukiwania zasobu od słów rozpoczynających się daną sylabą (np. *kanapa*, *kartofel*);
- 3) aby udzielić prawidłowej odpowiedzi, należy odnieść się do wiedzy ortograficznej – znać zapis ortograficzny słów (zwykle wystarczy wiedza o pierwszej literze w zapisie), a przynajmniej do wiedzy o relacji litera – głoska;
- 4) jako poprawne odpowiedzi powinny być zaliczane te słowa, które rozpoczynają się daną literą nawet wtedy, gdy jest ona elementem dwuznaku lub trójznaku; w przypadku języka polskiego różnica między literą a głoską będzie mieć znaczenie podczas oceny słów typu *szkoła*, *siła* i *sinus* w odpowiedzi na polecenie: *Proszę wymienić wszystkie słowa zaczynające się na literę s*.

Na tę ostatnią kwestię – oceny odpowiedzi w związku z określoną formą polecenia – zwraca uwagę m.in. Kamila Potocka-Pirosz [2019, s. 145]. Rozdźwięk między kryterium literowym i fonemicznym można napotkać w każdym języku o nietransparentnej ortografii. W przypadku języka angielskiego kryterium literowe prowadzi do uznania za poprawne odpowiedzi *sun*, *sit*, *shoe* w odpowiedzi na polecenie *Think of words beginning with the letter s* [Benton, Hamsher, Sivan, 1994, s. 331] oraz *knight* i *knife* w zadaniu *Name as many words as possible beginning with the letter k*. Zarówno wymaganie znajomości pisowni wyrazów, jak i oczekiwania wstępne odnośnie do określonego poziomu świadomości fonologicznej w zakresie wyróżniania pierwszej głoski (fonemu) w słowach mogą przekładać się na „dostępność poznawczą” tych zadań dla dzieci. Choć wiele opracowań utożsamia fluencję fonemiczną z fluencją literową, warto rozważyć utrzymanie rozdzielności terminologicznej i zakresowej tych dwóch form badania ze względu na konsekwencje, jakie niesienie przyjęcie *de facto* dwóch różnych kryteriów formalnych.

Prócz samego polecenia osoba badana może zostać poinformowana o **dodatkowych ograniczeniach** dotyczących wykonania zadania. Instrukcja, jaką słyszy badany, może zawierać zalecenia, czego badany ma nie robić. W przypadku fluencji fonemicznej może pojawić się informacja, że wymieniane słowa nie mogą być np. nazwami własnymi, słowami z innego języka. Podanie takiego zastrzeżenia nie tylko podnosi poziom trudności zadania, ale też wpływa na późniejszą ocenę odpowiedzi.

Pojawienie się takich słów w zbiorze odpowiedzi liczone jest jako błąd, słowa te nie są wliczane do całkowitego wyniku i z konieczności są traktowane jako przełączenie, jeśli znajdują się pomiędzy słowami tworzącymi klastry.

To, że w poleceniach nie zawsze znajdują się informacje o słowach, których badany ma unikać, może wynikać po części ze względów praktycznych – wymienienie wszystkich obostrzeń znacząco wydłuża instrukcję, przekierowuje uwagę badanego i nakłada dodatkowe wymagania, których spełnienia osoba ma pilnować. Literatura przedmiotu podaje, że do **błędnych odpowiedzi** zaliczane są:

- 1) powtórzenia słów (perseweraacje) [Daniluk, Szepietowska, Bukowska, 2009, s. 128; Piskunowicz i in., 2013, s. 478; Żulewska, 2015, s. 110];
- 2) nazwy własne [Piskunowicz i in., 2013, s. 478];
- 3) słowa o tym samym rdzeniu [Piskunowicz i in., 2013, s. 478];
- 4) neologizmy [Daniluk, Szepietowska, Bukowska, 2009, s. 128; Żulewska, 2015, s. 110];
- 5) skojarzenia [Daniluk, Szepietowska, Bukowska, 2009, s. 128];
- 6) słowa spoza kategorii [Budkowska, 2021, s. 15].

Klastry wyróżniane w zadaniu fluencji werbalnej można podzielić zasadniczo na dwa typy – klastry fonemiczne i semantyczne. **Klastry fonemiczne** pojawiające się w zadaniu fluencji fonemicznej nazywane są przez Szepietowską i Gawdę [2011, s. 13] „zgodnymi z typem zadania”, podczas gdy **klastry semantyczne** – „niezgodnymi z typem zadania”. Literatura przedmiotu podaje aż 11 kryteriów wyróżniania **klastrów fonemicznych**:

- 1) występowanie zgodności początkowych liter [Daniluk, Szepietowska, Bukowska, 2009, s. 129];
- 2) występowanie zgodności początkowych głosek; Daria Biechowska z zespołem [2012, s. 45] podają: w trzech kolejnych słowach dwie początkowe głoski;
- 3) występowanie zgodności początkowych sylab [Gawda, Szepietowska, 2011, s. 13; Żulewska, 2015, s. 110];
- 4) występowanie zgodności końcowych sylab [Gawda, Szepietowska, 2011, s. 13; Żulewska, 2015, s. 110];
- 5) drugie litery w sylabie kolejnych słów układają się w porządku alfabetycznym (np. *abażur, aceton, adresat*) [Gawda, Szepietowska, 2011, s. 13];
- 6) występowanie zleпка dwóch spółgłosek, np. *frotka, frak* [Piskunowicz i in., 2013, s. 476–477; Żulewska, 2015, s. 110];
- 7) słowa różnią się tylko samogłoską, np. *sok, syk* [Piskunowicz i in., 2013, s. 476–477; Żulewska, 2015, s. 110; Biechowska i in., 2012, s. 45];
- 8) słowa rymują się, np. *bułka, półka*¹ [Piskunowicz i in., 2013, s. 476–477];

1 Ze względu na specyfikę zadania fluencji fonemicznej, w którym oczekuje się podawania słów zgodnych z określonym kryterium formalnym dotyczącym początkowej litery lub głoski, przykład rymujących się słów *bułka, półka* nie wydaje się trafny. Oba słowa rymują się, jednak rozpoczynają się na dwie różne litery i głoski, co sugeruje, że jedno z nich nie spełnia kryterium. Przytaczany przykład

9) słowa mają podobne brzmienie [Żulewska, 2015, s. 110];

10) słowa są homofonami, np. *spać*, *spadź* [Piskunowicz i in., 2013, s. 476–477; Biechowska i in., 2012, s. 45];

11) słowa są homonimami [Gawda, Szepietowska, 2011, s. 13; Żulewska, 2015, s. 110].

Zwłaszcza kryterium zgodności początkowych lub końcowych liter (a także głosek) należałoby doprecyzować pod względem wymaganej minimalnej liczby elementów. Kryterium odnoszące się do liter/głosek przynajmniej w części przypadków nie jest tożsame z kryterium zgodności początkowych lub końcowych sylab. Kryterium odnoszące się do sylab jest z kolei nieaplikowalne w przypadku oceny słów jednosylabowych. Wybrane różnice w ocenie według poszczególnych założeń prezentuje tabela 2. Plusem oznaczono kryteria, których przyjęcie pozwoli na uznanie dwóch następujących po sobie odpowiedzi za klaster fonemiczny.

Tabela 2. Kryteria literowe i głoskowe oceny zadania fluencji fonemicznej

Przykład odpowiedzi podlegających ocenie	Kryteria formalne w zadaniu fluencji fonemicznej						
	Zgodność ostatniej litery	Zgodność ostatniej głoski	Zgodność dwóch ostatnich liter	Zgodność dwóch ostatnich głosek	Zgodność trzech ostatnich liter	Zgodność trzech ostatnich głosek	Zgodność ostatniej sylaby
mieszkanie mruczenie	+	+	+	+	+	-	+
prasowanie pokrycie	+	+	+	-	-	-	-
kawa kotara	+	+	-	-	-	-	-
krok kok	+	+	+	+	-	-	Nieaplikowalne (+ jeśli tylko wygłosowa część sylaby)
morze małże	+	+	-	+	-	-	+

Źródło: opracowanie własne

Także ostatnie z wymienionych kryteriów – występowanie homonimów i homofonów – jest nieco problematyczne. Wiele słów nie ma homonimów, dlatego ponowne pojawienie się danego słowa na liście odpowiedzi jest jednoznacznie oceniane jako powtórzenie i traktowane jako błędna odpowiedź. W przypadku słów będących homonimami (np. *pokój*) lub homofonami (np. *buk* – *Bóg* – *Bug*) rozróżnienie

mógłby zostać uznany za klaster fonemiczny w zadaniu fluencji werbalnej na przykład wtedy, gdy badana byłaby fluencja semantyczna lub asocjacyjna (swobodnych skojarzeń).

między powtórzeniem a homonimem/homofonem będzie zależało od poznania znaczeń, w jakich zostały one użyte. Osoby badane nie zawsze pamiętają, jakich odpowiedzi udzielały i czym się kierowały, wymieniając kolejne słowa. Tymczasem ocena odpowiedzi powinna być jednoznaczna i opierać się na zasadach uniezależnionych od dodatkowej interpretacji opartej na deklaracji respondenta.

Zgodnie z definicją klastry semantyczne w zadaniu sprawdzającym fluencję fonemiczną tworzą słowa należące do tej samej podklasy, np. *kura, klacz, kogut, krowa* w zadaniu polegającym na wymienianiu słów na literę *k* [Gawda, Szepietowska, 2011, s. 13]. W zadaniach fluencji fonemicznej klastrów semantycznych jest znacznie mniej niż klastrów fonemicznych, a dodatkowo część z nich ma nieco inny charakter niż klastry semantyczne wyróżniane w zadaniu sprawdzającym fluencję semantyczną, przez co mogą nie być uznawane przez niektórych badaczy. Za ilustrację posłużą odpowiedzi pochodzące z badań z udziałem osób w wieku 19–28 lat, prowadzonych w ramach projektu „Fluencja werbalna”. Badani byli na wstępie informowani, że nie można podawać słów, które zapisujemy wielką literą, np. imion lub nazw krajów i nie można podawać form tego samego słowa, a w zadaniu właściwym słyszeli polecenie *Proszę wymienić wszystkie słowa zaczynające się na głoskę...* Osoby badane w zadaniu fluencji fonemicznej tworzyły klastry semantyczne z użyciem słów:

- 1) należących do kategorii wyróżnianych na bardziej ogólnym poziomie niż w przypadku klastrów semantycznych wyróżnianych w zadaniu fluencji semantycznej, np. kategoria „zwierzęta”, a nie „gryznie” czy „owady” (tabela 3, przykłady 1 i 2);
- 2) należących do kategorii niestandardowych, tworzonych *ad hoc*, obejmujących elementy rzeczywistości stosunkowo często współwystępujące ze sobą, będące ze sobą w jakiejś relacji (np. narzędzie – wytwór) lub mające wspólny punkt odniesienia (tabela 3, przykłady 3–6), np. „to, co zwykle można spotkać na plaży”, „to, co dotyczy oczu, wzroku”.

Tabela 3. Przykłady klastrów semantycznych w zadaniu fluencji fonemicznej

Przykład 1	Przykład 2	Przykład 3
abecadło antylopa ara anakonda agrafka	marzenie motyl makrela	okulary oczy okulista ośmiornica
Przykład 4	Przykład 5	Przykład 6
agrafka aparat album antylopa	plot piasek plaża parasol	stanowczy samolot spadochron szambo (niezgodne z kategorią)

Źródło: opracowanie własne

Osobnym, nieporuszanym w literaturze zagadnieniem jest współwystępowanie klastrów semantycznych i fonemicznych. Ich obecność w zebranych materiale badawczym była stosunkowo częsta. Współwystępowanie klastrów przybierało formę częściowego nakładania się zakresów (przykład 8) lub zawierania się – gdy słowa tworzące klaster semantyczny wchodziły w skład większej sekwencji klastra fonemicznego lub zakresy obu klastrów całkowicie się pokrywały (przykład 7). Zjawisko współwystępowania klastrów może wskazywać na złożony mechanizm przeszukiwania, w którym jednocześnie wykorzystywane są różne kryteria, a także na sieciowy układ powiązań między słowami – ich znaczeniami i postacią brzmieniową lub/i graficzną. Wyróżnione w tabeli 4 przez pogrubienie słowa tworzą klastry semantyczne odnoszące się do kategorii „ubrania” (przykład 7) i „ptaki” (przykład 8), natomiast słowa podkreślone tworzą klaster fonemiczny wyodrębniony przez zastosowanie kryterium zgodności pierwszych sylab słów. Trudność, jaka pojawia się w związku ze współwystępowaniem klastrów, dotyczy tego, czy i jak są one rozpoznawane (czy może w tej sytuacji badacze uznają jedynie istnienie tylko tego typu klastra, który jest zgodny z zadaniem) i jak obliczana jest w związku z tym liczba klastrów i przełączeń, jakie stworzył badany.

Tabela 4. Przykłady klastrów semantyczno-fonemicznych w zadaniu fluencji fonemicznej

Przykład 7	Przykład 8
ser skafander skarpetka smarowidło	<u>sosna</u> sokół skowronek

Źródło: opracowanie własne

Podsumowanie

Jak zauważa Nana Lehtinen i zespół [2023, s. 727], ocena wykonania zadania fluencji werbalnej fonemicznej, oparta na informacji o liczbie słów podanych zgodnie z kategorią, nie daje wglądu w procesy werbalne i wykonawcze leżące u podstaw wykonania zadania. W celu zwiększenia mocy analitycznej zadań fluencji werbalnej – w tym fluencji fonemicznej – potrzebne są określone wytyczne dotyczące kryteriów uznawania odpowiedzi i obliczania punktacji. Przyglądając się rozstrzygnięciom przyjętym przez polskich badaczy, można zauważyć, że różnorodność prezentowanych podejść badawczych stwarza okazję do poznania nowych zjawisk, dostarcza bogatego – bo niejednorodnego – materiału badawczego, zwraca uwagę na kwestie szczegółowe dotyczące zarówno przeprowadzania, jak i wykonania przez osoby badane zadania fluencji werbalnej. Dzięki temu dowiadujemy się chociażby o znaczeniu podawania dodatkowych informacji w instrukcji do badania czy o możliwościach interpretacji odpowiedzi, np. dzięki analizie produktywności w określonych przedziałach czasowych

[por. Gliwa, 2019]. Jednakże jeśli stawia się za cel wykorzystanie w praktyce logopedycznej wiedzy płynącej z badań nad fluencją werbalną fonemiczną, nie można nie dostrzec, że wspomniana różnorodność utrudnia proces syntezy wiedzy i wnioskowania o możliwościach językowych różnych grup badanych. Wyniki zadania sprawdzającego fluencję werbalną, wykonywanego przez osoby z chorobą Parkinsona, mogą być nieporównywalne z wynikami osób z afazją, jeśli okaże się, że w każdym z badań zastosowano inną metodologię. To poważne ograniczenie, które niełatwo przezwyciężyć. Pewną szansę w tym zakresie stwarzają ci badacze, którzy w swoich badaniach od początku uwzględniają przebadanie tym samym narzędziem i w ten sam sposób kilku grup osób, lub którzy powtarzają procedurę badawczą zgodnie z założeniami wcześniejszych badań – swoich lub innych badaczy. Działania takie nie są jednak wystarczające, ponieważ zebrane dane powinny być także przeanalizowane z uwzględnieniem tych samych zasad. Tymczasem mnogość kryteriów oceny, na jaką starano się w niniejszym artykule zwrócić uwagę, wydaje się tego zadania nie ułatwiać.

O rosnącym zainteresowaniu fluencją werbalną świadczy nie tylko coraz większa liczba prac naukowych z tego zakresu, lecz także obejmowanie badaniami kolejnych grup osób – przybywa badań z udziałem młodszych dzieci i dorosłych z grup klinicznych. Można mieć zatem nadzieję, że wraz z refleksją badawczą dotyczącą przedmiotu badania liczniejsze będą także prace odnoszące się do metodologii badań nad fluencją werbalną, dzięki czemu ustalenie standardowej ścieżki przeprowadzania oraz oceniania zadania stanie się bardziej realne.

Literatura

- Biechowska D., Kaczmarek I., Witkowska M., Steinborn B., 2012, *Przydatność prób fluencji słownej w diagnostyce różnicowej zaburzeń neurologicznych u dzieci i młodzieży*, „Neurologia Dziecięca”, nr 42(21), s. 45–51.
- Budkowska M., 2021, *Fluencja słowna w ocenie logopedycznej. Badania porównawcze w grupie osób młodych i osób w wieku senioralnym*, „Logopaedica Lodziensia”, nr 5, s. 9–23.
- Daniluk B., Szepietowska E.M., Bukowska M., 2009, *Fluencja słowna u osób z depresją w przebiegu zaburzeń afektywnych dwubiegunowych*, „Neuropsychiatria i Neuropsychologia”, nr 4, s. 126–136.
- Gawda B., Szepietowska E.M., 2011, *Ścieżkami fluencji werbalnej*, Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
- Gawda B., Szepietowska E.M., 2021, *Test Fluencji Słownej*, Gdańsk: Pracownia Testów Psychologicznych i Pedagogicznych.
- Gierus J., Mosiołek A., Koweszko T., Kozyra O., Wnukiewicz P., Łoza B., Szulc A., 2015, *Montrealaska Skala Oceny Funkcji Poznawczych MoCA 7.2 – polska adaptacja metody i badania nad równoważnością*, „Psychiatria Polska”, nr 49(1), s. 171–179.
- Gliwa R., 2019, *Fluencja słowna w zakresie wybranych kategorii nazw własnych i pospolitych w przebiegu otępienia w chorobie Alzheimera*, „Polonica”, nr 39(1), s. 45–70, <https://doi.org/10.17651/POLON.39.3>

- Gliwa R., 2021, *Test fluencji słownej semantycznej w logopedycznej diagnozie otępienia alzheimerskiego – wybrane aspekty*, „Logopaedica Lodziensia”, nr 5, s. 35–57.
- Laskowska I., Rolinska P., Gorzelańczyk E.J., Andryszak P., Kisicki R., Stachowiak A., 2007, *Ocena fluencji literalnej i kategoryalnej u osób z chorobą Parkinsona po przebytych zabiegach ablacyjnych gałki bladej*, „Polskie Forum Psychologiczne”, nr 12(1), s. 63–79.
- Lehtinen N., Luotonen I., Kautto A., 2023, *Systematic administration and analysis of verbal fluency tasks: Preliminary evidence for reliable exploration of processes underlying task performance*, „Applied Neuropsychology: Adult”, Vol. 30(6), s. 727–739.
- Lojek E., Rodiek T., 2021, *Funkcje poznawcze osób zakażonych HIV przed wprowadzeniem terapii HAART i po jej wprowadzeniu*, [w:] E. Sitek (red.), *Funkcje neuropsychologiczne oraz stan mózgu osób zakażonych HIV w dobie wysoce skutecznej terapii antyretrowirusowej. Doniesienia z badań projektu Harmonia*, Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, s. 21–34.
- Piskunowicz M., Bieliński M., Zgliński A., Borkowska A., 2013, *Testy fluencji słownej – zastosowanie w diagnostyce neuropsychologicznej*, „Psychiatria Polska”, nr 47(3), s. 475–485.
- Ponichtera-Kasprzykowska M., Sobów T., 2014, *Adaptacja i wykorzystanie testu fluencji słownej na świecie*, „Psychiatria i Psychologia Kliniczna”, nr 14(3), s. 178–187.
- Potocka-Pirosz K., 2019, *Zaburzenia mowy we wczesnej fazie choroby Alzheimera. Studium przypadków*, Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego.
- Rutkiewicz-Hanczewska M., 2016, *Neurobiologia nazywania. O anomii propriajnej i apelatywnej*, Poznań: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Adama Mickiewicza.
- Sitek E.J., Barczak A., Senderecka M., 2017, *Zastosowanie jakościowej analizy profilu wykonania skali ACE-III w diagnostyce różnicowej chorób otępiennych*, „Aktualności Neurologiczne”, nr 17(1), s. 34–41.
- Sitek E.J., Konkel A., Międzobrodzka E., Sołtan W., Barczak A., Sławek J., 2014, *Kliniczne zastosowanie prób fluencji słownej w chorobie Huntingtona*, „Hygeia Public Health”, nr 49(2), s. 215–221.
- Szepietowska E.M., Gawda B., 2013, *Gramatyczne, semantyczne i afektywne cechy fluencji słownej: jakie czynniki determinują ich wykonanie? Badania 302-osobowej grupy Polaków*, „Psychologia – Etologia – Genetyka”, nr 28, s. 47–66.
- Szepietowska E.M., Hasięc T., Jańczyk-Mikoś A., 2012, *Fluencja słowna i niewerbalna w różnych stadiach i formach choroby Parkinsona. Verbal and nonverbal fluency in different stages and forms of Parkinson's disease*, „Psychogeriatrics Polska”, nr 9(4), s. 137–148.
- Talarowska M., Zboralski K., Bachurska A., Gałęcki P., 2011, *Wykonanie testu fluencji słownej przez chorych z depresją i organicznymi zaburzeniami depresyjnymi*, „Current Problems of Psychiatry”, nr 12(4), s. 397–403.
- Waszkiewicz J., Wciórka J., Anczewska M., Chrostek A., Świtaj P., 2012, *Zaburzenia językowe a inne wybrane funkcje poznawcze u osób chorujących na zaburzenia schizofreniczne*, „Psychiatria Polska”, nr 46(4), s. 553–570.
- Zajac E., 2022, *Semantyczna płynność słowna dzieci czteroletnich – kategoria imiona*, „Studia Językoznawcze”, nr 13, s. 418–426.
- Żulewska J., 2015, *Ocena przydatności testu do oceny fluencji słownej w diagnostyce zaburzeń funkcji językowych u pacjentów z uszkodzeniem prawej półkuli mózgowej*, [w:] M. Kurowska, E. Wolańska (red.), *Metody i narzędzia diagnostyczne w logopedii*, seria „Z Prac Towarzystwa Kultury Języka”, t. XII, Warszawa: Dom Wydawniczy Elipsa, s. 109–124.